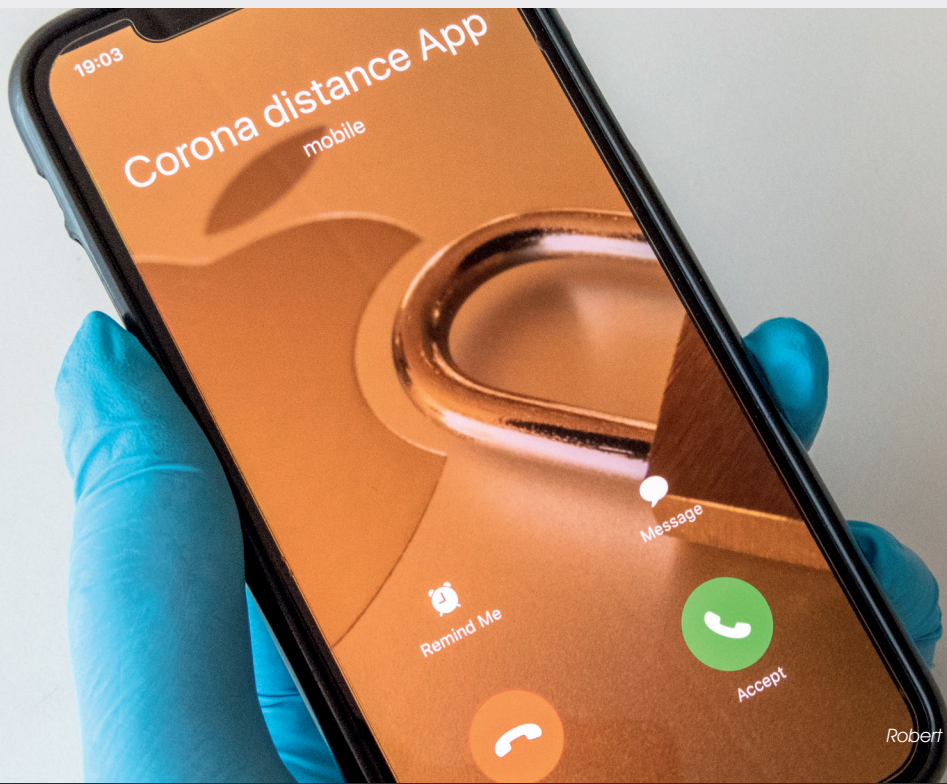

Auteur: Rachel Marbus, Lead Privacy Aegon Nederland, bereikbaar via Rachel.Marbus@aegon.nl

Robert Coolen / Shutterstock.com

Privacy in tijden van pandemie

Rechten en vrijheden

De wereld bevindt zich in zwaar weer. Grote groepen mensen worden ziek, zijn het al (geweest) of overlijden. Landen sluiten de grenzen, burgers sluiten hun deuren. Het virus is zo besmettelijk dat iedereen die het onder de leden krijgt ogenblikkelijk wordt afgezonderd. Dit is het scenario voor een humanitaire ramp, maar kan tevens een voorbode vormen voor een totalitaire maatschappij waar het 'goede voor allen' blijvend ten koste gaat van 'de vrijheid van eenieder'.

We weten nog te weinig over het virus en de werking ervan en we zijn naarstig op zoek naar een vaccin. Wat we wel weten is dat het virus heel erg besmettelijk is en daardoor makkelijk overgedragen wordt door onder meer niezen en hoesten. Om het virus te beheersen wordt daarom zoveel mogelijk informatie vergaard. Daarnaast moeten mensen geïsoleerd worden als ze ziek zijn en mogen anderen niet meer samenkomen. Als mensen toch buiten komen, moeten ze zorgen voor ten minste anderhalve meter afstand tot elkaar. Het vergaren van informatie en het ervoor zorgen dat personen zich aan isolatie en afstand houden, zijn beide noodzakelijk om het aantal ziektegevallen in tijd te spreiden. Zodat de zorg niet overbelast raakt en het virus hopelijk op den duur met een vaccin en/of medicatie te bestrijden valt. Dat hiermee rechten en vrijheden onder druk komen te staan, is een gegeven en is tot in bepaalde mate ook niet meer dan logisch en zelfs geheel geoorloofd. Maar waar liggen nu eigenlijk de grenzen? Wanneer is de noodzakelijke inbreuk op de privacy van personen niet meer noodzakelijk en gaat het de grenzen van het betamelijke te buiten? Juist nu, in tijden van nood op wereldschaal, is het zaak om die spanning te benoemen en aan te wijzen. Omdat ook juist nu het heel makkelijk is om over de grenzen van het betamelijke heen te stappen en wellicht zelfs wel permanente schade aan te richten.

Corona-volg-apps

Het voert te ver om in het kader van dit artikel alle apps en andere volgsystemen die wereldwijd ingezet zijn of ingezet gaan worden te benoemen. Temeer daar we, ten tijde van het schrijven, nog volop in de coronacrisis zitten en veel landen nog niet eens in de ernstigste situatie zijn aangekomen. Om toch een beeld te schetsen geef ik een aantal voorbeelden van methodes om mensen te volgen in tijden van corona. In praktisch alle gevallen gaat het om het volgen van personen door de overheid, al dan niet in samenwerking met bedrijven die dit volgen mogelijk maken. Europese wetenschappers gaan een app maken waarmee coronapatiënten gevolgd kunnen worden. Dat wordt gedaan door gebruik te maken van de locatiedata gegenereerd door mobiele telefoons. Een en ander zou op een privacyvriendelijke manier moeten worden ingericht; het project heeft dan ook de hoopvolle naam Pan-European Privacy Preserving Proximity Tracing (PEPP-PT) gekregen (1). Middels de app wordt in de gaten gehouden bij welke andere mobiele telefoons de telefoon van een

besmette persoon in de buurt is geweest. De Ierse overheid zal haar eigen app gaan uitrollen, waarbij het gebruikers vrijstaat deze al dan niet te gaan gebruiken. De app houdt bij of je bij iemand in de buurt bent (of bent geweest) die positief getest is op COVID-19. De app die in Moskou ingezet wordt, volgt alle bewegingen van mensen die daar verplicht thuis moeten blijven. Deze app volgt dus weliswaar iedereen, maar wordt tot nu toe specifiek ingezet voor mensen die woonachtig zijn in een bepaald gebied. Daarnaast gaat Moskou een systeem met een QR code inzetten waarbij iedere burger een unieke code krijgt toegewezen. Critici doopten de maatregelen in Moskou al tot een 'digital concentration camp' (2).

De Singaporese app, TraceTogether (sic!), zorgt ervoor dat iemand die de app op zijn telefoon heeft, een waarschuwing krijgt zodra hij of zij in de buurt is geweest van een persoon bij wie corona is vastgesteld. De app werkt door middel van bluetooth tracking en hoeft niet verplicht geïnstalleerd te worden, hoewel de overheid wel degelijk aanstuurt op het gebruik ervan. Zuid-Korea doet het weer net even op een andere manier. Daar maakt de overheid gebruik van het verzenden van pushberichten naar iedereen die in de buurt is geweest van iemand die positief heeft getest. Leeftijd, geslacht en reisgeschiedenis van de patiënt worden in het pushbericht genoemd. Amerikaanse wetenschappers werken aan een app genaamd 'Private Kit: Safe Paths' (3). Bij het gebruik van die app kunnen patiënten ervoor kiezen om hun locatiegeschiedenis te verstrekken aan de zorgverlener. Die zorgverlener ontdekt de informatie dan van identificerende gegevens waarna de wandelgangen in het systeem worden ingeladen. Iedereen die in de buurt is geweest van deze patiënt krijgt dan een waarschuwing.

Nederlandse maatregelen en initiatieven

In Nederland is het LUMC (Leids Universitair Medisch Centrum) begonnen met een initiatief om zoveel mogelijk informatie te verzamelen via een app genaamd Covid Radar. Deze app heeft tot doel om gegevens over de verspreiding en de context te verzamelen. Aan de hand van de uitkomsten daarvan wordt beleidsadvies gegeven. De Covid Radar wil ook in de gaten houden in hoeverre gebruikers zich houden aan social distancing en wat de effecten zijn van interventies in bepaalde bevolkingsgroepen. De gegevens worden opgeslagen in Nederland en voor vijf jaar bewaard. Gebruikers geven in de app zelf toestemming voor het verwerken van de gegevens. Zij vullen de postcode in en beantwoorden per persoon in het

huishouden een aantal vragen. Bij de persoonskenmerken gaat het om een naam, leeftijdscategorie en of je al dan niet werkzaam bent in de gezondheidszorg. Daarna volgt een lijst met gezondheidsvragen, vragen over reisbewegingen en nabijheid van (zieke) mensen. De app maakt alleen gebruik van vragenlijsten.

Vooralsnog heeft Nederland zich nog niet bij andere initiatieven aangesloten, maar gezien de ontwikkelingen op wereldschaal is het niet denkbeeldig dat dergelijke volgapps die gebruik maken van locatiegegevens ook bij ons op zijn minst een onderwerp voor discussie zijn. Nederlandse telecomproviders hebben immers al verzoeken gekregen voor het delen van de locatiedata van hun klanten om zo onder meer groepsvorming in kaart te brengen (4). Daarnaast heeft Google de bewegingen van Nederlanders in kaart gebracht door de locatiegegevens van haar gebruikers te analyseren (5). In een artikel van de Volkskrant geeft het RIVM aan vooralsnog geen heil te zien in het in stelling brengen van apps die Nederlanders continue gaan volgen. Echter geeft ze daarbij ook aan dat die stelling op later moment best eens zou kunnen veranderen (6). Overigens worden lokaal al zogenaamde coronascreeners gebruikt, aan corona aan te passen versies van de Questmanager van Philips (7). Het gaat daarbij om het online screenen van mogelijke zieken door middel van vragenlijsten en daar waar nodig in samenwerking met callcenters. Patiënten worden op basis van de vragenlijst in een risicoklasse ingedeeld. De antwoorden op de vragenlijsten zullen voor langdurig wetenschappelijk onderzoek gebruikt gaan worden. De coronascreeners worden nu alleen nog door zorgverleners gebruikt, maar het is niet uitgesloten dat de resultaten op den duur ook gedeeld zullen worden met de overheid.

Kliklijnen

Daarnaast worden op lokaal niveau andere middelen ingezet die een vrijheidsbeperkende werking kunnen hebben. De gemeentes Purmerend en Beemster hebben een kliklijn geopend waar burgers kunnen aangeven als ze mensen in een groep op straat zien lopen. Ook andere overtredingen van de maatregelen die door het kabinet genomen zijn, kunnen gemeld worden (8). Tevens worden drones ingezet om te kijken of mensen zich – vooral in kustplaatsen – wel aan de vereiste anderhalve meter afstand houden (9). Dat gaat nog redelijk onschuldig, mensen die dicht bijeen lopen, krijgen een waarschuwing met de vraag om meer afstand te houden.

In België doen ze er nog een schepje bovenop en zijn de drones voorzien van een hiftesensor waarmee gecontro-

leerd wordt of er niet mensen 'illegaal' in vakantiehuusjes verblijven (10). Maar ook Nederland is niet vies van een controle achter de voordeur. De provincie Zeeland wil dat alleen ingezetenen met een hoofdverblijfplaats in de provincie blijven. Iedereen die op vakantieparken of in zijn eigen tweede huis verblijft, mag daar niet langer blijven. De veiligheidsregio Zeeland heeft dit geregeld middels een noodverordening. Boa's zijn vervolgens ingezet om achter voordeuren te gaan controleren (11).

Ondertussen pleit het kabinet ervoor om medische gegevens van besmette patiënten makkelijker vrij te geven, ook als zij daar zelf geen toestemming voor hebben gegeven. Niet iedereen heeft in Nederland een keuze gemaakt betreffende inzage in het medisch dossier. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) werkt momenteel aan een plan daartoe. Zij geven aan eventuele aanbevelingen van de Autoriteit Persoonsgegevens mee te zullen nemen. Daarnaast is in opdracht van VWS gewerkt aan een database waarin het ziekteverloop door COVID-19 bij verstandelijk gehandicapten wordt vastgelegd. (12)

Anonimiseren en big data

Praktisch alle oplossingen voor mobiele telefoons die op dit moment worden uitgerold of bedacht, maken gebruik van grote bergen data. In veel gevallen gaat dat gepaard met het gebruik van de locatiedata van de gebruiker. Zeker daar waar er sprake is van locatiedata en het tracken van personen is er eigenlijk praktisch geen optie om dat anoniem te realiseren. Alleen wanneer je eventuele groepsvorming zou willen monitoren, zou je een individu nog kunnen laten wegvallen in de massa. Overigens kunnen drones net zo goed ingezet worden om gebieden te overvliegen om groepen in kaart te brengen. Dat is immers ook al succesvol gebleken in de Nederlandse kustgebieden. De vraag is of het dan ook echt nodig is om daarvoor locatiedata van telecomproviders in te zetten. Het probleem bij het gebruik van locatiedata is dat deze data toch altijd weer redelijk makkelijk naar een individu terug te leiden is, zeker nu praktisch alle Nederlanders bij voortdurend achter de eigen voordeur zitten. Daar komt bij dat, wil het gebruik van de app zinvol zijn, een (vermoed) besmet persoon op de een of andere manier geregistreerd moet worden en nauwgezet gevolgd moet worden, inclusief de personen die in de buurt komen van deze patiënt. Hoe makkelijk het is om met behulp van locatiedata heel veel over een persoon te achterhalen bewees de New York Times nog niet zo lang geleden met een prachtige visual (13). Er waren 50 miljard datapunten

van 12 miljoen Amerikanen verzameld over een periode van een paar maanden. Binnen die bak data was het een koud kunstje om zeer gedetailleerde gegevens van personen te achterhalen. "Yes, the location data contains billions of data points with no identifiable information like names or email addresses. But it's child's play to connect real names to the dots that appear on the maps," aldus de NYT. Data in grote hoeveelheden kennen unieke patronen en die leiden vaak zeer makkelijk naar personen. En bij het gebruik van locatie is maar zeer weinig nodig om terug te kunnen leiden naar een unieke persoon. "Of the many digital traces we leave in daily life, location metadata may be the most revealing. Our real world movements are so distinctive that most people can be identified from a few data points within a single data set" (14).

Noodverordeningen en het democratisch deficit

Inmiddels zien we veel lokale maatregelen opkomen naast de maatregelen die de Rijksoverheid oplegt. Dat gaat via noodverordeningen van de voorzitters van de Veiligheidsregio's. Zij ontlenen deze bevoegdheid aan de crisissituatie en artikel 39 van de Wet veiligheidsregio's. De voorzitter van de veiligheidsregio neemt daarmee alle bevoegdheden van de burgemeesters over. Het bestuur van een veiligheidsregio bestaat uit alle burgemeesters uit die veiligheidsregio. Een van deze burgemeesters wordt bij Koninklijk Besluit benoemd tot voorzitter van de veiligheidsregio. Meestal is dit de burgemeester uit de grootste gemeente. De noodverordeningen laten in verschillende bepalingen nog veel ruimte om op basis van de algemeen vastgelegde regels concrete besluiten te nemen. Bijvoorbeeld door specifieke gebieden aan te wijzen waar het verboden is te komen. Toezicht en handhaving wordt in handen gelegd van politie, gemeentelijke opsporingsambtenaren en ook militairen. Wie de noodverordening (of de regels die eruit voortkomen) overtreedt kan een gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden opgelegd krijgen of een geldboete in de tweede categorie (maximaal € 4350). De geldigheid van de verordening wordt gelijkgetrokken met de termijnen die het kabinet stelt. De gemeenteraden staan door deze noodverordeningen buiten spel en hebben geen democratische macht meer in het stellen, laat staan het becommentariëren, van de regels. De besluiten die genomen kunnen worden door de voorzitter van de veiligheidsregio kunnen zelfs (tijdelijk) wetten opzij zetten. Aan de democratische legitimatie van de besluiten kan dan ook zeer getwijfeld worden. De legitimerende controle door de gemeenteraad is immers door artikel 39 van de Wet veiligheidsregio's goeddeels wegge gevallen.

(On)vrijwillige keuze

Verskillende initiatieven om informatie te vergaren over corona en persoonlijke omstandigheden werken op basis van vrijwillig te verstrekken informatie. Het principe van vrijwilligheid in het geven van toestemming (zonder vrijwilligheid is er onder de AVG geen juridisch tot stand gekomen toestemming) is iets wat al vaker bediscussieerd is in het licht van hiërarchische relaties. Zo is het al tijden usance, en later ook in richtlijnen van de toezichthouders vastgelegd, dat het vragen om toestemming aan werknemers door de werkgever geen valide optie is om persoonsgegevens te verwerken. Er kan namelijk geen sprake zijn van vrijwillig gegeven toestemming omdat de werknemer mogelijk vreest voor nadelige behandeling als "nee" gezegd wordt. In de voorbeelden van gebruikte volg-apps kwam bij Singapore naar voren dat de overheid een sturende hand heeft in het stimuleren van het gebruik ervan. Nu kan een scepticus zeggen dat dit sturend optreden wellicht gebruikelijker is in Aziatische landen, maar hoe denkbeeldig is het nu echt dat onze eigen overheid ons zou vragen om medewerking door onze (medische) gegevens te delen om het coronagevaar te bestrijden? En, indien dit het geval is, hoeveel blijft er dan nog van de vrijwilligheid in het delen over? Sociale druk, maar zeker ook druk uitgeoefend door overheidsinstellingen, kan ertoe leiden dat weigeraars niet getolereerd worden. Zie bijvoorbeeld ook hoe maatschappij en opsporingsinstanties reageren op personen die weigeren mee te werken aan grootschalige DNA-onderzoeken (15).

Wat vindt de AP?

De Autoriteit Persoonsgegevens heeft al vrij snel in de coronacrisis aangegeven dat ze verantwoordelijken meer ruimte geeft om vragen en verzoeken van de toezichthouder te beantwoorden. Privacy moet goede zorg niet in de weg staan, zo stelt het AP, en daarom zal zij ook niet ferm optreden in die gevallen dat bijvoorbeeld oud-zorgmedewerkers benaderd worden om bij te staan in de zorg. Ze geeft voorts aan wel alert te blijven op gevallen waar de grenzen overschreden worden. "De AP is er als hoeder van het grondrecht op privacy en zal ook in deze tijden ingrijpen wanneer de privacy echt in gevaar is. Daar heeft de burger recht op. Zodat iedereen straks als vrij burger in een vrij land weer vrij kan leven" (16). De lezing van vooral het laatste gedeelte van het citaat, geeft al aan dat ook onze toezichthouder beseft dat in vrijheid leven momenteel eigenlijk al niet meer mogelijk is. De AP wijst nog op de Telecommunicatiewet waarin staat dat locatiegegevens alleen gedeeld kunnen worden indien deze geanonimi-

seerd zijn of daarvoor nadrukkelijke toestemming van de betrokkene is verkregen. Beide opties lijken de toezichthouder in de huidige scenario's praktisch niet haalbaar voor zover het gaat over landelijke voorzieningen voor het volgen van burgers. Over het gebruik van locatiegegevens zegt de AP dat dit alleen kan als daarvoor een wettelijke voorziening bestaat. De toezichthouder stelt dat een en ander gerealiseerd kan worden met een spoedwet waarbij democratische controle van het parlement essentieel is (17).

Kritisch en alert

Het staat absoluut niet ter discussie dat in tijden van crisis soms ingrijpende maatregelen moeten worden genomen die een tijdelijke beperking van de rechten en vrijheden van burgers inhouden. Maar juist in tijden dat vitale belangen op het spel staan, moeten we alert blijven dat rechten en vrijheden niet met voeten getreden worden. We moeten ervoor waken dat de discussie niet ontaardt in de valse tegenstelling 'onze gezondheid in ruil voor privacy'. Misschien nog wel het meest pregnante probleem waar we als maatschappij en burgers straks voor komen te staan is het fenomeen van Pandora's doos. De doos, zoals hierboven aangegeven, is opengezet en het is nog maar de vraag of het ons gaat lukken alles weer terug te krijgen naar een status quo zoals we die kenden voor de coronacrisis. Vooral het uitbreiden van bevoegdheden brengt het gevaar met zich dat deze naderhand ofwel in stand blijven ofwel in andere situaties ingezet gaan worden omdat zij toch immers zo effectief bleken te zijn. Vergelijk bijvoorbeeld ook eens de discussies over het inzetten van ANPR (Automated Number Plate Recognition) waarbij in de loop van de jaren de doeleinden steeds verder uitgebreid zijn en de effectiviteit niet altijd aanwijsbaar is, laat staan dat vragen over proportionaliteit en subsidiariteit afdoende aan de orde komen. Een ander voorbeeld is het massaal inzetten van camerasurveillance in stedelijke gebieden waarbij binnen Europa de UK een grote voorloper is en inmiddels zelfs in Londen realtime gezichtsherkenning toegevoegd gaat worden. Ook daar is het hellende vlak toegenomen, elk klein stapje voorwaarts in de erosie van privacy brengt het vertrekpunt van privacy als onschendbaar recht verder weg. Om te voorkomen dat we straks in een onomkeerbare situatie terechtkomen, moeten we juist nu al zeer kritisch zijn en de discussie over het behoud van privacy in crisistijd hardop voeren. Naschrift: Kort na het schrijven van dit artikel kondigde de Nederlandse overheid aan dat ze apps gaat inzetten om met corona besmette personen te gaan volgen. Daarbij gaf ze tevens aan dat het gebruik van dergelijke apps mogelijk zelfs verplicht gesteld gaat worden.

Referenties

- (1) <https://www.pepp-pt.org/>
- (2) Reuters, Putin takes coronavirus precautions as Moscow unveils tracking app, 1 april 2020, <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-russia/moscow-unveils-coronavirus-tracking-app-as-national-lockdown-widens-idUSKBN21J4W8>
- (3) <https://covidsafepaths.org/>
- (4) NRC, Ook Nederland wil Telecomdata inzetten tegen verspreiding Coronavirus, 27 maart 2020, <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/03/27/ook-nederland-wil-telecomdata-inzetten-tegen-verspreiding-coronavirus-a3995128>
- (5) Google, Helping public health officials combat COVID-19, 3 april 2020, <https://www.blog.google/technology/health/covid-19-community-mobility-reports>
- (6) de Volkskrant, Nederlandse app-makers klaar voor corona-app, 27 maart 2020, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/nederlandse-app-makers-klaar-voor-corona-app-bb2019b4/>
- (7) Philips, Philips biedt ziekenhuizen en huisartsen de mogelijkheid patiënten op afstand te screenen en te volgen tijdens de uitbraak van COVID-19, 21 maart 2020, <https://www.philips.nl/a-w/about/news/archive/standard/about/news/press/2020/20200321-philips-biedt-ziekenhuizen-en-huisartsen-de-mogelijkheid-patienten-op-afstand-te-screenen-en-te-volgen-tijdens-de-uitbraak-van-covid-19.html> en <https://www.philips.nl/healthcare/sites/vitalhealth/products/questlink>
- (8) De Telegraaf, Purmerend en Beemster openen 'corona-kliklijn', 26 maart 2020, <https://www.telegraaf.nl/nieuws/1145740436/purmerend-en-beemster-openen-corona-kliklijn>
- (9) <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/264542/drones-gaan-dit-weekend-controleren-of-mensen-wel-voldoende-afstand-houden>
- (10) NH Nieuws, Drones gaan dit weekend controleren of mensen wel voldoende afstand houden, 27 maart 2020, https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20200328_04905506
- (11) Omroep Zeeland, Boa's controleren of toeristen weg zijn, 30 maart 2020, <https://www.omroepzeeland.nl/nieuws/119039/Boa-s-controleren-of-toeristen-weg-zijn>
- (12) Zorgvisie, Nieuwe database biedt inzicht in Covid-19 bij verstandelijk beperkten, 3 april 2020, <https://www.zorgvisie.nl/nieuwe-database-biedt-inzicht-in-covid-19-bij-verstandelijk-gehandicapten/>
- (13) NYT, One Nation Tracked, 19 december 2019, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/12/19/opinion/location-tracking-cell-phone.html>
- (14) Columbia University, Location Data on Two Apps Enough to Identify Someone, Says Study, 13 april 2016, <https://datascience.columbia.edu/location-data-two-apps-enough-identify-someone-says-study>
- (15) Joop, Bedenkingen bij het grootschalige DNA-onderzoek in de zaak Nicky Verstappen, 27 oktober 2017, <https://joop.bnnvara.nl/opinies/bedenkingen-bij-het-grootschalige-dna-onderzoek-in-de-zaak-nicky-verstappen>
- (16) Autoriteit Persoonsgegevens, AP geeft organisaties meer tijd vanwege coronacrisis, 20 maart 2020, <https://autoriteitpersoonsgegevens.nl/nl/nieuws/ap-geeft-organisaties-meer-tijd-vanwege-coronacrisis>
- (17) Autoriteit Persoonsgegevens, Gebruik telecomdata tegen corona kan alléén met wet, 1 april 2020, <https://autoriteitpersoonsgegevens.nl/nl/nieuws/ap-geeft-organisaties-meer-tijd-vanwege-coronacrisis>